

**П.Губа (Черкаси)**

**ПЕРІОДИЧНА ПРЕСА ПРО ПОГРОМИ В ПЕРІОД УКРАЇНСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ (1917-1920 рр.)**

Періодична преса в період національно-визвольної революції в Україні є цінним джерелом для вивчення подій тих буремних років. Крім обширного матеріалу по вивченню історії боротьби за українську державність періодика з властивими їй жанрами додає конкретні факти по виявленню насильницьких погромів проти мирного населення на Україні зі сторони червоноармійців, органів ВЧК, чорносотенців, денікінців тощо.

Сумна річ для істориків констатувати про військові погроми в Україні проти мирного населення, що справді мали місце під час великих років боротьби за незалежність.

В період Центральної Ради уряд УНР, яка була створена в листопаді 1917 р., не мав намірів ані воювати з новими господарями Петрограду, ані втручатися у внутрішні російські справи. Але наміри нової влади були зовсім протилежними. Аналізуючи політику більшовиків в період жовтневого перевороту, газета «Нова Рада» у статті «Хто з ними» писала: «Вони й зараз поводяться на Україні як господарі й завойовники-переможці: де хочуть трусять, кого хочуть арештовують, мають своє військо. Поводяться так, ніби іншої влади в Києві і інших містах немає, утворили свої органи влади, не сваряться з нашою владою і не миряться, не повстають проти української влади, але нахваляються». Далі автор статті попереджає: «А що гірше всього, що можуть завтра заревти гармати по вулицях Києва і що тоді буде з серцем України – страшно подумати»<sup>1</sup>. А це невдовзі і сталося.

На шпальтах українських газет паралельно з боротьбою за незалежність широко висвітлюється ставлення авторів і партій до більшовицького перевороту. В статтях «Нової Ради» – «Хто з ними», «Української газети» – «Більшовицька правда при світлі об'єктивних факторів» та «Українські контрреволюціонери», газети «Наша Громада» – «Самозванці» та «Хто революціонери, а хто контрреволюціонери» – засуджується насильницька політика більшовиків в закритті демократичних організацій та українських партій, в арешті голів та членів цих партій в Харкові, Полтаві та інших містах України<sup>2</sup>.

Газета «Рідний курінь» на Одещині так описувала ті події: «Треба бути сліпому, щоб не бачити, що боротьба більшовиків з Центральною Радою є боротьба з волею українського народу... Чого ж більшовики

хочуть від українського народу, чого вони втручаються в народні українські справи, чого несуть в українську демократію розбрат і нерозуміння, чого нацьковують на українців демократії інших народів?»<sup>3</sup>

Газетні та інші джерела свідчать, що перший період установа Радянської влади в Україні пов'язаний з масовими виявами червоного терору та погромів. Так, у грудні 1917 р. в Харкові владу рад утверджували загони В.Антонова-Овсєєнка за допомогою розстрілів. Те саме діялося в Катеринославі й Полтаві. Лише в Києві в січні 1918 р. радянські війська під командуванням М.Муравйова знищили за різними оцінками, від 2 до 5 тис. жителів<sup>4</sup>.

В багатьох публікаціях українських газет засуджується політика більшовиків щодо України, на конкретних прикладах показано, як ця політика здійснювалася. Так, «Переяслівська газета» в статтях «Українці і більшовики», «Похід більшовиків проти українців» та інших підкреслювала: «Не заважайте українському народу влаштовувати своє життя по-своєму, поважайте права української демократії і не посягайте на них». Але більшовицькі загони всюди, як в селах, так і в містах, робили погроми проти мирного населення. Такий погром був влаштований на станції Жмеринка 3 грудня 1917 р. солдатами 2-го більшовицького корпусу на чолі з комісаром Ликовим<sup>5</sup>.

Зі створенням Червоної Армії за спогадами окремих учасників тих подій, простий народ вбачав в ній «визволителя» і «...тверду владу. Порівняно не тільки з махновцями, а й з петлюрівцями червоноармійці справляли надзвичайно дисципліноване враження»<sup>6</sup>. Відносна дисципліна спочатку заспокоювала мешканців багатьох міст і сіл України, зайнятих червоноармійцями в різні періоди установа Радянської влади. Водночас, за даними матеріалів преси, трудовому народові довелося впритул познайомитися з тими явищами більшовицької дійсності, від яких люди тікали із Петрограду і Москви на південь: з голодом, «надзвичайними» і червоним терором в містах та «продрозверсткою» по селах.

Газети описують результати панування більшовиків в Україні, на різних періодах установа Радянської влади. Про це йдеться в таких виданнях, як «Вільне слово», «Рідний край», «Чорноморська хвиля», «Тайны Красного Флага», «Громадянин» та багатьох інших.

В статті «Що обіцяли і що дали народові більшовики» С.Понурий в газеті «Рідний край» описує: «Розстрілювали інтелігенцію, робітників, вбивали «оптом и в розницу» соціалістів тільки тих і за те, що розуміли соціалізм не по-більшовицьки. Нарешті розстрілювали тих, що закликали до повстання проти їхньої влади. В Києві розстріляно Митрополита Володимира ... Та годі – усіх не перелічиш!»<sup>7</sup>. Далі в іншій публікації

газета пише: «Розстріли в Ромнах несли звичайний характер. Розстрілювали людей, котрі мали хоч яке-небудь відношення до українського руху, а одного старого вчителя розстріляли тільки за те, що він мав прізвище – Гайдамака. 10 березня відбулося захоронення розстріляних більшовиками українців»<sup>8</sup>.

Вищеназвана газета в статтях «Які результати панування більшовиків на Україні» та «Скільки більшовики пограбували на Україні» пише: «Скільки коштують ті потяги, що позабирали більшовики в Московщину (всього було відправлено з України 5195 вагонів), ті мости, що вони позривали. А скільки забрали хліба, грошей»<sup>9</sup>. Далі автор статті ставить запитання і дає відповідь на нього: «А скільки вартий (коштує) розгром Києва? Так нас ще ніхто не грабував з часів татарського погрому Батия»<sup>10</sup>.

Народна газета «Чорноморська хвиля», засуджуючи панування більшовиків, у передовій статті «Воскресіння України» підкреслювала: «... більшовизм – великоруська вигадка, є отрута, від якої гинуть лише народи, більшовизм – страшна пошесть, залишає після себе смерть і пустелю. Більшовизм – ворог України і йому не місце в Україні»<sup>11</sup>.

Окремі газети дають детальну інформацію про пограбування та спустошення України військами Раднаркому в період Гетьманщини. Інформативний матеріал з цього приводу з боку червоноармійських загонів восени 1918 р. відбиває газета «Тайны Красного Флага». Так, у статті «Завоеватели» вказаної газети наводяться дані про те, що загонами російських червоноармійців 20 жовтня 1918 р. були пограбовані села

Макарівка, Буда-Корецька, Княжна і Млинка на Чернігівщині, крім того, на села Княжна і Млинка було накладено грошову контрибуцію<sup>12</sup>. А 21 і 22 жовтня червоноармійськими загонами були зроблені набіги на міста Білгород і Стародуб на Харківщині. При відступі було взято в полон 60 жителів Стародубського передмістя, а з Новгород-Сіверського повіту більшовицькими загонами при відступі було полонено всіх молодих селян<sup>13</sup>.

Окрема добірка газетних матеріалів висвітлює діяльність в Україні продовольчих загонів, які прибули в Росію у 1919 р. В таких публікаціях, як «Облава за харчами», «Чого прийшли більшовики на Україну?», «Йдуть по хліб», «Голод насувається», «Вивіз хліба на Московщину», «З москалем дружи, а камінь за пазухою держи», які подають газети «Новини», «Громадянин» та інші<sup>14</sup>, засуджується діяльність продовольчих загонів, які грабують мирне населення.

Так, газета «Бюлетень» в замітці «Йдуть по хліб» опублікувала виклад постанови Президії Московської Ради про мобілізацію районними

совдепами 300 робітників для відрядження в Україну за продовольством<sup>15</sup>. А газета «Новини» в березні 1919 р. інформувала: «Людність політикою більшовиків не задоволена, бо вони грабують і вивозять хліб, цукор і всяке майно; розстрілюють населення, часто священників, забороняють службу божу. Ніяких рад на селах не дозволяють, а залишають своїх комісарів-чужинців: московців, латишів»<sup>16</sup>.

Далі газета у публікації «Примара голоду на Україні» зазначає, що «реквізиція хліба продзагонами є крутизною для багатьох українських повітів. Так, представники делегації до комісаріату земельних справ з Переяслівського повіту стверджують, що у них тижнів через два-три почнеться справжній голод»<sup>17</sup>.

Інша газета – «Червоний прапор» – писала: «З усіх інформацій, які надходять до нас видно, що на селах робиться щось неймовірне. Приходять купки озброєних людей з мішками і беруть не тільки хліб, а все що тільки можна взяти і вивезти. Селяни обурюються і самі готують окопи проти таких претендентів. Допомога так допомога, – вказується далі в газеті, – але вона повинна бути зроблена організованим порядком і обліком, а не самочинними реквізиціями і мішочними операціями»<sup>18</sup>.

Інша група матеріалів преси відтворює повстання селян, незадоволених політикою продрозверстки в Україні, запровадженої Російським урядом. Мова також іде про погроми населення більшовицькими загонами. Так, газета «Одеський листок» сповіщає, що «на початку березня 1919 р. в Єлисаветград прибув перший московський більшовицький харчовий полк по реквізиції хліба й худоби. За короткий час цим підрозділом вивезено з Єлисаветграда у Московщину понад 150 тис. пудів хліба»<sup>19</sup>.

Чимало матеріалів такого плану дає газета «Новини», яка виходила в м. Кам'янець-Подільському. В одній із публікацій газета інформувала, що «за непідкорення законам Радянської влади, невиконання планів продрозверстки більшовики в березні 1919 р. знищили майже вщент с.Почуйки Христинівського повіту на Київщині»<sup>20</sup>. Газета писала, що з приводу продрозверстки «на Чернігівщині повстання селян охопило Ніжинський, Борзенський та Конотопський повіти. Повстання проти більшовиків через реквізицію хліба відбулося на околицях Фастова. Так, за «непостачання фуражу більшовицькій кавалерії в с.Ставка біля Фастова під керівництвом фастівського комісара Гофмана було розстріляно в березні 1919 р. 14 чоловіків та 8 жінок»<sup>21</sup>.

В окремих кореспонденціях та замітках цієї газети описуються повстання серед селян та військових на Черкащині, Полтавщині, Чернігівщині. Так, в замітці «Повстання на Черкащині» газета писала, що «в березні 1919 р. відомий автор українських брошур Омелько

Острівський підняв на Черкащині повстання проти політики московських більшовиків. У селах заснуються українські ревкоми, які виганяють московських більшовиків і закладають свої українські ради депутатів. Острівський також захопив Смілу та її околиці. Повстання поволі розходить на сусідні села»<sup>22</sup>. «Скрізь, на Чернігівщині та Полтавщині, – пише далі газета, – відбуваються повстання проти більшовиків. Так, 10 березня 1919 р. спалахнуло повстання в Павлограді, 12-го – в Полтаві, а 8 березня, коли перший та третій Таращанські полки відмовились іти на фронт проти Директорії, їх оточили московські полки, обеззброїли, розстріляли кожного десятого і після того знову послали на фронт». Газета наголошувала, що «скрізь, де проходять червоноармійці, відбувається погром»<sup>23</sup>.

Один з таких погромів описує газета «Громадянин» в публікації «Більшовицький вандалізм». Зокрема, вказується на те, як в с.Антонині Старо-Костянтинівського повіту більшовики перед відходом спалили чудовий будинок графа Потоцького із оригінальною архітектурою та бібліотекою в тисячу томів на різних європейських мовах, з цінними картинами, як, на їх думку, «буржуазний дворець». Будинок горів три дні, від вогню загинуло мільйонне культурне багатство»<sup>24</sup>. В той тяжкий для України період стихії і анархії газети різних ідейно-політичних напрямів вміщують численні матеріали про погроми серед населення України не тільки з боку більшовиків, а й чорносотенців, армії Денікіна, отаманських загонів. Про звірства московських чорносотенців та масові вбивства в Одесі в березні 1919 р. інформує газета «Малые Одесские Новости»<sup>25</sup>.

Погромні акти з боку денікінських добровольців описують газети «Громадянин», «Робітнича газета», «Червоний шлях» та інші. Зокрема, газета «Громадянин» в замітці «Погром у Києві» вказувала, що «добровольці Денікіна у вересні 1919 р. з місцевими бандами чорносотенців і «Союза русских людей» вчинили в Києві організований погром жидівського населення, серед якого є багато жертв»<sup>26</sup>. А «Робітнича газета» під рубрикою «Денікінські погроми» інформувала, що «у вересні 1919 р. в Хорольському повіті на Полтавщині денікінцями було розстріляно понад 200 чол.»<sup>27</sup>.

Газета «Шлях» зазначала, що «добровольча армія Денікіна чинить великі єврейські погроми в Одесі та багатьох місцевостях Катеринославщини, Харківщини та в Кременчуці»<sup>28</sup>.

Єврейські погроми в Україні були явищем, повз яке не могла пройти жодна газета. Але, мабуть ніяке інше явище не викликало стільки протилежних оцінок, розбіжностей у фактичному відтворенні, протилежних звинувачень тощо. Про єврейські погроми в період

Гетьманщини свідчать матеріали таких газет, як «Киевская мысль», «Нова Рада», «Киевлянин», німецької газети «Нойє цайт». По іншому про єврейські погроми писала газета «Зоря» (орган єврейської національної думки. Харків): «Якщо петлюрівці та денікінці мстилися євреям за співробітництво з більшовиками, як це було в Проскуріві, Фастові, то як можна оцінювати єврейські погроми мобілізованими селянами, які прибули з Москви, у вересні 1919р. в Гомелі. До погромників приєдналися і місцеві червоноармійські роти<sup>29</sup>. Підтвердженням цього є публікації газети «Херсонщина», в яких більшовиків звинувачують у насильницьких діях проти населення, викривається їхня насильницька політика в Україні, «як за старих часів». У Харкові, Севастополі, – говориться в статті «Хто вони, що вони і чиї вони діти?» – всюди панують «більшовицькі розбійники», хапають на вулицях людей, розстрілюють їх без всякого суду, маринують в тюрмах. Цього навіть при царях не було», – робить висновок автор<sup>30</sup>. В одній із статей вищеназваної газети «Взрив изнутри» автор наводить приклад єврейського погрому в м.Кілії, свідком якого, як він твердить, був. Так, матроси більшовицького полку 4-ї морської дивізії за 4 дні єврейського погрому спалили до сотні хат, винищили всі крамнички, нищили майно найбідніших кіліян, називаючи всіх «вовками в овечій шкурі». Я бачив, – зазначає автор, – як більшовицькі дикуни із хати однієї єврейської сім'ї витягли на вулицю рояль і при світлі пожежі, під зойк і крик пограбованих танцювали там свій дикий танець, а потім прикладами на тріски побили інструмент, що був єдиною утіхою бідних людей. Робили все це люди не п'яні, а тверезі» – підсумовує автор статті<sup>31</sup>.

В с.Вилковому на Одещині місцеві жителі також скуштували більшовицького режиму, – пише та сама газета в статті «Як більшовики розуміють волю віри». Так, в свято Різдва два матроси-більшовики ввійшли під час служби Божої в церкву і почали стріляти з револьверів, потім почали зривати з церковних аналоїв образи і розривати їх на шматки. Далі побили священика, стягаючи з нього ризи, аж поки їх не втихомирило місцеве населення<sup>32</sup>.

Газетні джерела доповнюють спогади учасників подій – А.Гольденвейзера, І.Черіковера, О. Шульгіна та інші. Зокрема І.Черіковер в своїх спогадах «Антисемітизм і погроми на Україні» писав: «Українська преса взагалі виступала проти погромних ексцесів». Так, орган українських есерів «Боротьба» в період Київських подій писав, що «з цього приводу необхідно створити слідчу комісію, яка повинна бути під контролем населення». Відкрито проти погромів виступали «Робітничка газета» та «Нова Рада»<sup>33</sup>.

Окремо висвітлювала українська газетна періодика діяльність як у Росії, так і в Україні Всеросійської Надзвичайної Комісії. Так, у замітці «Палачи народа» газети «Тайны Красного Флага» в листопаді 1918 р. зазначалось, що «в Петрограді підведені перші підсумки діяльності комісії по боротьбі з контрреволюцією. За півтора місяці нею було розстріляно 800 осіб., заарештовано 6220». Разом з тим комісія робить висновок; «такі цифри зменшені, тому що було багато розстріляно без усяких постанов і до того ж не враховувалась кількість розстріляних каральними загонами на місцях селян»<sup>34</sup>.

Чисельною є група матеріалів преси про діяльність ВЧК або червоний терор більшовиків в Україні 1919 р. Про розстріли в Києві, Харкові, Вінниці, Житомирі та інших містах України, про жертви «чрезвычайки», як називали цю комісію в народі, свідчили майже всі періодичні видання в Україні.

Жертвами більшовицького терору в Києві, Одесі та інших містах стали: ректор Української Академії Мистецтва О.Мурашко, відомий письменник Д.Маркович та поет В.Чупринка, тисячі інших, про що писала газета «Рідне слово» в статті «Жертви «чрезвычайки» серед українців»<sup>35</sup>.

«Середньовічним жахом лунає від звісток і дій «чрезвычайки», які доходять до нас з Харкова», – так починається стаття «Страхіття Харківської ЧК» в газеті «Шлях»<sup>36</sup>.

А в публікації «Розкриття Київської «чрезвычайки» після баченого автор твердить, що в камерах будинку по Садовій, 5 «творилось не звичайне вбивство, тут панував «червоний терор». Так, на стіні однієї з тюремних жіночих камер був зроблений напис: «О, як страшно вмирати! Марія Шляпина. 26.08.1919 р.»<sup>37</sup>.

Інші газети наводять факти діяльності ВЧК в Україні за даними Головної ліквідаційно-слідчої комісії, яка була створена при Уряді Директорії в 1919 році. Так, в замітках «Жертви більшовизму» та «Розкопки могил розстріляних більшовиками» газета «Громадянин» вказувала, що «за приблизними підрахунками у Вінниці більшовицькою «чрезвычайкою» було розстріляно до 3 тис. чол.»<sup>38</sup>. Про розстріли в Києві та постанови Київської губернської «чрезвычайки» інформує також газета «Трудова громада» та інші видання<sup>39</sup>.

На основі дослідженої періодики і викладених фактів можна зробити відповідні узагальнення.

Так, періодична преса (в одних випадках – більш ґрунтовно, в інших – побіжно) на фоні процесу боротьби за встановлення української державності, відбиває військові погроми проти мирного населення України.

Наведені в статті матеріали дозволяють простежити, як поступово, особливо в період Центральної Ради та Гетьманщини населення протистояло проти погромів чужинців, піднімалось на боротьбу, а ідея державної самостійності стала провідною ідеєю української революції.

Матеріали преси підтверджують, що погроми не являлися крайньою необхідністю завойовників, особливо проти євреїв в період Директорії. Ініціатором погромів як видно з джерел не був С. Петлюра, про що писала більшовицька преса. Вони були спровоковані червоноармійцями, органами ВЧК, денікінцями тощо.

Таким чином джерела свідчать про те, що боротьба за збереження самостійності України була справді громадянською війною, яка торкалася найглибших інтересів, залучала у свою орбіту найширші маси.

<sup>1</sup> Яринович А. Хто з ним // Нова рада. – 1917. – 10 листопада.

<sup>2</sup> Нова Рада. – 1917. – 10 листопада; Українська газета (Миколаїв). – 1918. – 21 січня; Наша громада (Харків). – 1918/. – 23, 24 січня

<sup>3</sup> Рідний курінь (Одеса). – 1917. – 25 грудня.

<sup>4</sup> Вільне життя. – 1918. – 31 березня

<sup>5</sup> Похід більшовиків проти українців // Переяславська газета. – 1917. – 9 грудня.

<sup>6</sup> Революция на Украине в мемуарах белых. – М.-Л. – 1930. – С.194.

<sup>7</sup> Рідний край (Гадяч). – 1918. – 29 березня

<sup>8</sup> Там же. – 2 (15) квітня.

<sup>9</sup> Там же. – 19 червня

<sup>10</sup> Які результати панування більшовиків на Україні // Там же. – 21 березня.

<sup>11</sup> Воскресіння України // Чорноморська хвиля (Одеса). – 1918. – 24 березня.

<sup>12</sup> Завоеватели // Тайны Красного Флага. – 1918. – 4 ноября.

<sup>13</sup> Там же.

<sup>14</sup> Новини. – 1919. – 12, 17 березня; Громадянин. – 1919. – 28 серпня.

<sup>15</sup> Бюлетень. – 1919. – 13 лютого.

<sup>16</sup> Новини. – 1919. – 22, 23 березня.

<sup>17</sup> Примара голоду на Україні // Там же. – 11 березня.

<sup>18</sup> Там же.

<sup>19</sup> Одеський листок. – 1919. – 8 березня.

<sup>20</sup> Новини. – 1919. – 10 березня

<sup>21</sup> Там же. – 13, 19 березня

<sup>22</sup> Повстання на Черкащині // Там же. – 17 березня

<sup>23</sup> Там же. – 22, 23 березня.

<sup>24</sup> Більшовицький вандалізм // Громадянин. – 1919. – 7 листопада.

<sup>25</sup> Малые Одесские новости. – 1919. – 6 марта.

<sup>26</sup> Погром у Києві // Громадянин. – 1919. – 9 вересня

<sup>27</sup> Денікінські погроми // Робітничка газета. – 1919. – 30 вересня.



- 
- <sup>28</sup> Шлях. – 1919. – 17 жовтня.
- <sup>29</sup> Зоря. – 1919. – 27 серпня; 1 вересня.
- <sup>30</sup> Співаченко В. Хто вони, що вони і чиї вони діти? // Херсонщина. – 1918. – 9 січня.
- <sup>31</sup> Горленко А. Взрив изнутри // Там же. - 6 січня
- <sup>32</sup> Як більшовики розуміють волю віри // Там же.
- <sup>33</sup> Черіковер І. Антисемітизм і погроми на Україні. В кн.: Революція на Україні... - С.252 – 253; Шульгін О. Україна і червоний жах. К., 2001.
- <sup>34</sup> Палачи народа // Тайны Красного Флага. – 1918. – 4 ноября.
- <sup>35</sup> Рідне слово. – 1919. – 30 вересня.
- <sup>36</sup> Страхиття Харківської ЧК // Шлях. – 1919. – 3 жовтня.
- <sup>37</sup> Там же. – 9 жовтня.
- <sup>38</sup> Жертви більшовизму // Громадянин. – 1919. – 28 серпня; Там же. – 5 вересня.
- <sup>39</sup> Трудова громада (Кам'янець-Подільський). – 1920. – 18 лютого